

Նեղ օրերից մեկը

հեղինակ՝ Նար-Դոս

Պատրիկյանը մի հայացք ձգեց իր հնացած հագուստին, նայեց կոշիկների ծովոված ծայրերին, դուրս եկավ սենյակից, դուռը փակեց կախովի կողղերով, բանալին գրպանը կոխեց, անցավ բակի երկայնքով և բարձրացավ տանտիրոջ բնակարանի ընդարձակ պատշգամբը, որը մաքուր ու կարմրավուն, պլայում էր հայելու պես, առավոտվա արևի պայծառ ճառագայթներով ողողված: Նրան թվում էր, թե անասունները, եթե նրանց սպանդանոց են տանում, ճիշտ նույնը պիտի լինեն զգալիս, ինչ որ զգում էր ինքն այդ բռպեին: Նա մի վսիտ երիտասարդ էր խիստ բարի աչքերով և անվստահ շարժումներով: Խոհանոցից դուրս եկող իմերել ծառային ինդրեց կամացուկ, որ տանտիրոջն իմաց տա, թե ուզում է տեսնել նրան: Ծառան, մոխրագույն բրդե չուխայի ետ ծալած երկայն ու լայն թերթը ցած թողնելով, գնաց նրա ինդիրքը կատարելու: Պատրիկյանը հետևից նայեց նրա երկարաձիտ, փափուկ անկրունկ կոշիկներին, որոնք քայելիս ոչ մի ձայն չէին հանում: Հետո աչքը զցեց խոհանոցի բաց պատուհանից ներս, որտեղ խոհարարը, ամբողջապես սպիտակազգեստ, ձյունի պես սպիտակ ու մաքուր արախչին զլիսին, վարժ ձեռքերով փետրահան էր անում նոր մորթած վարիկներ և բերանով ինչ-որ պարերգ էր շվշացնում: Ծառան դուրս եկավ և դրան մոտից ձեռքով արավ նրան: Պատրիկյանը զգուշորեն անցավ պատշգամբով, դրան մոտ սրբեց ոտները, ծառայի առաջնորդությամբ մտավ ճաշասենյակը, այնտեղից՝ ընդարձակ ու խիստ բարձր դահլիճը, որը կորած էր հսկայական ծաղկամանների, աթոռների, բազկաթռոնների, սեղանների, գահավորակների, բազմոցների մեջ և կանգ առավ տանտիրոջ առանձնասենյակի դրան առջև: Ծառան դուրս բաց արեց, ներս երավիրեց նրան, իսկ ինքը հեռացավ:

Գուցե ամենամոլեռանդ աստվածապաշտը այնպիսի երկյուղածությամբ շմտներ սուրբ խորանը, ինչպես մտավ Պատրիկյանը տանտիրոջ առանձնասենյակը: Տանտերը, որի ազգանունը փողոցի շքադրան պղնձե տախտակի վրա փորագրված էր Դավիթ Ֆոմիչ Աղամիրով, մոտ 40—45 տարեկան տղամարդ էր խիստ ջղուտ, կարծես բրոնզից ձուլված դեմքով, սպիտակախառն կոշտ մազերով և սրածայր կարճ մորուքով: Նա նստած էր թղթերով, թղթապանակներով, գրքերով և անթիվ մանր-մունր բաներով ծանրաբեռնված ահազին գրասեղանի առջև և գրում էր:

— Ներեցեք, ես՝ իսկույն,— ասաց նա, մի վայրկյան նայելով այցելուին պենսնեի վերսից, և շարունակեց գրել:

Պատրիկյանը մնաց կանգնած:

— Խնդրեմ նստեք,— ասաց տանտերը, շարունակելով գրել:

Պատրիկյանը կամաց նստեց, զլսարկը ծնկների վրա բռնած, և նայեց շուրջը: Մենյակը զարդարված էր, դահլիճի պես, փարթամորեն: Կահավորանքի մեջ աչքի էր ընկնում ոչ այնքան ճաշակը, որքան փափկակեցության թուլությունը: Պատրիկյանը ուր նայում էր, տեսնում էր գորգ ու թավշյա բարձիկներ: Կար և գրքերի մի շատ երկար պահարան ապակյա դռներով, որի բոլոր դարակները լիքն էին ոսկեկազմ գրքերով՝ գորքի պես խիստ կանոնավոր կողք-կողքի շարված: Այդ պահարանն էլ, անշուշտ, սենյակի անհրաժեշտ ճանաչված կահավորանքից և զարդարանքներից մեկն էր կազմում. այլապես Պատրիկյանը չէր կարծում, թե Դավիթ Ֆոմիչը

ժամանակ ունենար այդ ստվարահատոր գրքերից որևէ մեկը ձեռքն առնելու, որովհետև չափազանց զբաղված էր իր մասնավոր և հասարակական գործերով. նա գործարանատեր էր, քաղաքային դումայի իրավասու, քաղաքային մի քանի հանձնաժողովների անդամ, քանի վարչության անդամ, կլուրի ավագ, դպրոցի հոգաբարձու, եկեղեցու երեցփոխ և ո՞վ գիտե ուրիշ էլ ի՞նչ:

Օգուտ քաղելով այն հանգամանքից, որ տանտերը, գլուխը կախ՝ շարունակում էր գրել, Պատրիկյանն ուզեց վեր կենալ պահարանի գրքերն աչքի անցնելու, բայց չհամարձակվեց տեղից շարժվել: Հայացքը դարձեց տանտիրոջ վրա և տեսավ, որ նա գրում է ձեռքի համարձակ շարժումով և անդադար կրծում է վերին շրթունքի ձախ կողմը:

— Նո՞ւս, ի՞նչ կիրամայեք,— ասաց Դավիթ Ֆոմիշը գրությունը վերջացնելուց հետո՝ սև մարմարի ծանր ծծողականը թրրիսկ-թռիխկացնելով գրած թղթի վրա:

— Ես... ներեցեք,— կամաց արտասանեց Պատրիկյանը իր ասելիքը նախապատրաստած մարդու շփոթմունքով:— Երեկ գիշեր դուք նորից հիշեցրել էիք սենյակի վարձը... Ես եկել եմ խնդրելու, որ, եթե կարելի է, մի քանի օր էլ սպասեք:

Տանտերը վերցրեց պենսնեն, արմունկներով կոթնեց գրասեղանին և նայեց նրան իր լուրջ, եռանդուն աչքերով:

— Եղբայր պատվական,— ասաց նա,— ես, կարծեմ, յոթն օր է սպասում եմ, չէ՞:

Պատրիկյանը աչքերը վար թողեց:

— Այո, բայց խնդրում եմ, դարձյալ մի քանի օր... եթե կարելի է:

— Բանը մի քանի օրվա մեջ չէ,— վրա բերեց Դավիթ Ֆոմիշը:— Մի քանի օր, ինչո՞ւ չէ, կարելի է սպասել, և տեսնում եք, որ սպասում եմ: Բայց ցավն այն է, որ մի քանի օրից հետո, երբ դարձյալ ինքս ստիպված կլինեմ հիշեցնելու ձեր պարտքը, դուք կզաք ինձ մոտ, ինչպես հիմա եք եկել, և դարձյալ կխնդրեք այդպես, որ էի մի քանի օր սպասեմ: Ես այդ փորձով գիտեմ և այդ բանի վերջը չեմ տեսնում: Ուստի մի անգամ առմիշտ կանոն եմ դարձել ինձ համար, որովհետև ինքս շատ ճշտապահ մարդ եմ, որ երբ կենողներից որևէ մեկը կանոնավորապես և ժամանակին չի վճարում բնակարանի վարձը, առաջարկում եմ անմիջապես դատարկել բնակարանը: Զեզ էլ ասում եմ— եթե չեք կարող վճարել, դատարկեցեք սենյակը: Ես ինքս ամեն ամիս վճարելիքներ ունեմ, և իմ պարտատերը, բանկը, չի սպասում, որ ես սպասեմ անվերջ:

Դավիթ Ֆոմիշը խոսում էր վճռական տոնով և սուր-սուր նայում Պատրիկյանի խեղճ ու կրակ դեմքին:

— Ես հասկանում եմ ձեր դրությունը,— թոթովեց Պատրիկյանը, թեև ամենսին չէր հասկանում, թե ի՞նչպես կարող էր իր վճարելիք ամսական մի քանի ոռուլին որևէ նշանակություն ունենալ այդ հարուստ մարդու համար:— Բայց դուք էլ, խնդրում եմ, մտեք իմ դրությունը: Ես ուսուցիչ էի զավառում, ինչպես գիտեք, կառավարությունը փակեց մեր դպրոցները. այժմ ես անզործ եմ: Ուզում էի գնալ արտասահման ուսումս շարունակելու, դիմեցի մի քանի բարերարների, մերժում ստացա: Հետո մտա մի վաճառականի մոտ իբրև գործակատար. հույս ունեի, թե խնայողությամբ այնքան կհավաքեմ, որ կարող կլինեմ ձգուում իրագործել, բայց հիվանդացա և խնայած բոլոր փողերս ծախսեցի: Հիմա ես ոչինչ չունեմ, օրեր են պատահում, որ քաղցած եմ մն...

— Ի՞նչ հարկավոր է, որ այդ բաները պատմում եք ինձ,— շտապեց ընդհատել Պատրիկյանին Դավիթ Ֆոմիչը, և նրա բրոնզյա դեմքի վրա երևացին արգահատանքի և դժգոհության պարզ նշաններ:— Դուք կրթված երիտասարդ եք, և ձեր անձնասիրությունը չպետք է թույլ տա, որ ուրիշի պատմեք ձեր մասնավոր կյանքը: Ես ել հազար ու մի ցավ ու դարդեր ունեմ, նատես պատմե՞մ ձեզ: Լավ չէ, այդ լավ չէ: Ասում եք՝ մի քանի օր— համեցեք, մի քանի օր ել կսպասեմ: Միայն ես չեմ հասկանում, թե ո՞րտեղից պիտի կարողանաք վճարել, քանի որ ասում եք՝ ոչինչ չունեք և անզործ եք:

Պատրիկյանը աչքերը խոնարհեց և սկսեց գլխարկը մեքենայաբար շուռումուու տալ ծնկան վրա:

— Ես... գիտե՞ք... ես... երկու գիրք ունեմ տպագրված,— ասաց նա շփոթված, կարծես ամաչելով, որ այդպիսի բան ունի արած,— երկար ժամանակ է չեմ մտել գրախանութ այսօր կմտնեմ, երևի ծախած կլինեն, որ...

— Դուք գրո՞ղ եք,— հարցրեց տանտերը, զարմացած նայելով նրա շփոթված աչքերին:

— Չի կարելի ասել գրող, բայց... գրում եմ:

— Ի՞նչ եք գրում:

Պատրիկյանը գլուխը բարձրացրեց և նայեց նրան ամոթիսածության ժպիտով:

— Ո՞վ գիտե... գրում եմ, Է՛լի...

— Դե դուք գիտեք,— ասաց տանտերը և վեր կացավ: Նրան հետևեց և Պատրիկյանը,— Ձեր կողքի կենողը, այն հրեա կինը, որ դանակներ և կողպեքներ է ծախում բակի դրան մոտ, տասը տարի է կենում է, և չեմ հիշում մի ամիս, ամենայն ճշտությամբ վճարած չինի բնակարանի և սեղանի վարձը, չնայելով որ մեն-մենակ այնքան էլ ահազին ընտանիք է պահում: Ասելս այն է, որ...

Նա խոսքը չվերջացրեց, ըստ երևույթին հանկարծ ինչ-որ բան հիշելով, և հանկարծ սկսեց շուռումուու տալ գրասեղանի վրա թափված թղթերը:

— Ինչեիցե, ցտեսություն,— ասաց առանց այլս ուշադրություն դարձնելու Պատրիկյանի վրա:— Մի քանի օր ել կսպասեմ:

Պատրիկյանը դուրս եկավ: Ճաշասենյակով անցնելիս տեսավ տանտիրոջ կնոջն,— շատ, բարձր և շատ լղար մի կին անհրապույր դեմքով, որը սեղանի ծայրին դրած արծաթյա սկուտեղի մոտ կանգնած՝ թեյի բաժակներն եր լվանում: Մոտը կանգնած էր նրա փոքրիկ տղան և սպիտակ հացի վրա կարագ ու մեղր քսելով՝ ազահաբար կուլումուլ էր տալիս:

— Սենյակի վարձը բերի՞ք,— կանչեց Պատրիկյանի հետևից տանտիկինը, երբ նա սուս ու փուս դիմում էր դեպի պատշգամբի դուռը:

Պատրիկյանը կանգ առավ:

— Ոչ, տիկին:

— Ինչո՞ւ:

— Պարոնին խնդրեցի, և նա համաձայնեց մի քանի օր ել սպասել:

— Մի քանի օր էլ մի քանի օր էլ,— բավական կոպիտ կերպով վրա թերեց տանտիկինը, թեյլ լցնելով տղայի համար:— Չենք իմանում, ե՛ր պիտի վերջանա ձեր մի քանի օրը: Դուք օգուտ եք քաղում նրա բարությունից: Այդպես չի կարելի: Կամ պետք է ժամանակին վճարեք, կամ, եթե չեք կարող, դատարկեք սենյակը:

— Տիկին,— ուզեց արդարանալ Պատրիկյանը, բայց տիկինը ավելի ևս կոպտությամբ կտրեց նրա խոսքը.

— Լսել անզամ չեմ ուզում:

Ու զայրացած շուր եկավ դեպի բուժեսը:

Պատրիկյանը շրթունքները սեղմեց ատամների մեջ ու դուրս գնաց:

Պատշգամբում նրա դեմ եկավ տանտիրոց առջիկը, որը դեմքով շատ նման էր մորը, և նրա ֆրանսուիի դաստիարակչուիին, որոնք թևանցուկ զբոսնում էին աշնանային արևի ախորժելի ջերմ ճառագայթների տակ և շարդում էին ֆրանսերեն կանանց հատուկ անդադրում շատախոսությամբ և խոսքերը խելով իրար բերանից: Երկայն պատշգամբով անցնելիս աշխատում էր քայլել այնպես, որ նրանք չտեսնեն անդրավարտիքի մաշված, տեղ-տեղ պատռված տոտերը: Խոհանոցին որ մոտեցավ, լսեց մի փշշոց և թշշոց և նրա քրովը դիպավ այնքան ախորժելի մի հոտ, որ նրա անոթի փորում բոլոր աղիքները ոլոր-մոլոր եկան: Ինչպես երևում էր, վարիկներն արդեն տապակվում էին՝ թեյի հետ վայելելու համար:

Պատրիկյանը իջավ բակը և դեպի փողոց տանող լայն միաջանցքի մեջ, բակի դռան մոտ, տեսավ հարևան գիրուկ ու կլորիկ իրեա կնոջը՝ նստած տարուրետի վրա, երկայն ու նեղ սեղանի ծայրին, որի վրա որոշ կանոնավորությամբ շարված էին ամեն տեսակ դանակներ, մկրատներ, կողղպեքներ, արցաններ, մուրձեր, բգեր, պորտմաններ և այլ ու այլ մանրուքներ: «Երջանի՛կ կին. համ ինքն է ապրում իր ահազին ընտանիքով, համ էլ սենյակի վարձն է տալիս ամենայն ճշտությամբ ու չի վայելում տանտերերի թուրն ու մուրը»,— մտածեց Պատրիկյանը, և հրետակու մոտով անցնելիս բարևեց նրան:

— Զաշեմ շեղողնյա նե բղայի գաղյաչե վաղը (ինչո՞ւ այսօր տաք ջուր չվերցրիք),— կանչեց նրա հետևից կինը ռուսերեն, հրեաներին հատուկ առողանությամբ ս-նշ և թ-ն դ ինչելով:

Պատրիկյանը կանգ առավ և նայեց նրա բարի, գիրուկ դեմքին:

— Որովհետև շաքարս հատել է, — պատասխանեց նա մի տեսակ անհոգությամբ:

Հրետակին զարմանքից մինչև անզամ վեր կացավ տարուրետից:

— Այ՛ թեզ բան, — բացականչեց նա:— Շաքար էլ կտայինք, ինչ կա որ:

— Չե, առանց այն էլ ես շատ եմ պարտական ձեզ:

— Ի՞նչ պարտական: Ամեն օր մի քանի բաժակ տաք ջուր տալով մեծ բա՞ն ենք արել, ի՞նչ է: Շաքար չունեիք, կասեիք մի երկու կտոր շաքարն ի՞նչ բան է:

— Բան չկա, մի օր թեյ չխմելով չենք մեռնի, — ասաց Պատրիկյանը, ծիծաղեց նույն անհոգությամբ և շտապեց դուրս գնալ փողոց:

Այդ փողոցն իսկապես քաղաքի վաճառաշահ շուկաներից մեկն էր՝ լի աղաղակով և ժխտրով։ Ժամը տասին մոտ էր։ Արևը նոր սկսել էր հալել գիշերը կտուրների վրա նստած եղամը, որն այժմ ջուր դառած՝ կտկտալով թափվում էր երկայն ջրախողովակներով ներքև և փոքրիկ գրեթե կապում մայթերի վրա։ Պատրիկյանը զգաց, որ ատվերի մեջ օրը բավական ցուրտ է ու խոնավ, և ձեռքերը անդրավարտիքի գրանները կոխած, աշխատում էր գնալ այն տեղերով, ուր արևը մաքուր երկնքից թափում էր իր ճառագայթները։ Սակայն արևի տակ էլ նրա մարմինը սարսում էր. նրան թվում էր, թե դրա պատճառը ոչ թե ձմեռնամուտ աշնանային եղանակն է և ոչ թե այն, որ ինքը տաք չի հագնված, այլ այն, որ այդ առավոտ ոչ թե է խմել և ոչ որևէ բան կերել։ Մրսում էին առավելապես ձեռքերը, որոնց ինչքան էլ աշխատում էր խորը կոխել գրանների մեջ, այնուամենայնիվ երկարամյա սերթուկի կարծ թները բաց էին թողնում նրա դաստակները։

Պատրիկյանի առաջին գործն այն եղավ, որ մտավ գրախանութ։ Հույս ուներ, թե այնքան կստանար, որ սենյակի վարձը հանելուց հետո մի բան էլ կմնար իբրև ապրուստի փող։ Սակայն գրախանութում նրան ասացին, թե վերջին ամսվա ընթացքում նրա երկու գրքույկից մեկն ամենսին չի ծախվել իսկ մյուսից ծախվել է հինգ օրինակ միայն և, կոմիսիայի տոկոսը հանելուց հետո, նրան հանձնեցին 1 ռ. 20 կ.։ Պատրիկյանը, իհասթափության ժպիտը դեմքին, փողը գրապանն ածեց և դուրս եկավ գրախանութից՝ ճնշված այնպիսի մի զգացման տակ, որպիսին ունենում են անսովոր մուրացիկները՝ ողորմություն ստանալուց հետո։ Ամոթի և նվաստացման կարմիրն երեսին մի բռպե կանգ առավ գրախանութի ցուցափեղկի առջև, որի թեթև քրտնած ապակու միջից մի հայացք ձգեց ցուցանակի վրա նկատելի տեղում հպարտորեն շարված ոռուերեն փարթամ գրքերին և ապա մի անկյունում ամոթիանությամբ իրար կողքի կպած հայերեն վտիտ գրքույկներին, որոնց մեջ տեսավ և իր երկու լղարիկ գրքույկը, հետո երեսը շուր տվեց և հեռացավ՝ դառն մտածունքների մեջ խորասուզված։ Մոռացել էր թեյի փափազն էլ, քաղցն էլ և, որովհետև ուրիշ տեղ չուներ գնալու և մրսում էր, քայլերն ուղղեց դեպի խմբագրատուն։

Խմբագրատանը, ինչպես միշտ, այս անգամ էլ նստած էր մեն-մենակ քարտուղարը— չորիկ-մորիկ մի երիտասարդ՝ պարզ ակնոցով և աջ ձեռքի ձկույթի վրա կեսվերշոկաչափ աճեցրած սրածայր եղունգով,— և արագ գրում էր երկայն ու նեղ թղթերի վրա, ձկույթը իհաս որոշակի առանձնացրած հարևան մատից։

Պատրիկյանը, իբրև պարապ մարդ և ձրի աշխատակից, խմբագրատան ամենօրյա այցելուն էր, այնպես որ քարտուղարն ու նա, որոնք մտերիմ ընկերներ էին, այլս չէին բարևում իրար տեսնելիս։ Այս անգամ էլ Պատրիկյանը քարտուղարի սենյակը մտավ սուս ու փուս, նստեց նրա գրասեղանի ծայրին, վերցրեց տեղական ոռու թերթերից մեկը, որոնցից քարտուղարը լուրեր էր քաղում, և սկսեց աշքի անցկացնել։ Տեղական լուրերից մեկը կարդալուց հետո հարցրեց.

— Ինչո՞ւ այս լուրը չես նշանակել։

— Ո՞ր լուրը, — հարցրեց քարտուղարը շարունակելով գրել։

— Ինչո՞ր նոր հոչակավոր երգիչ է եկել, Ժապինովը։ Գաստրովի է իրավիրված օպերային թատրոնում երգելու։

— Հե՞րն անիծեմ, — սրտանց արտասանեց քարտուղարը, առանց գլուխը բարձրացնելու թղթի վրայից։ Մե՞զ ինչ։ Բոլոր թերթերին հայտարարություններ են տալիս, սեղոնային ձրի

տումսակներ են տալիս, իսկ մեզ շան տեղ էլ չեն դնում: Եվ մենք պետք է վեր կենանք նրանց համար ռեկլամնե՞ր տպենք:— Տես, թե ուրիշ բան աչքից թոցրել եմ, ասա:

Ներս մտավ տպարանական փոքրիկ աշակերտը մրոտ երեսով ու ձեռքերով և ամառվա բարակ կապույտ բլուզով, որի մեջ սրթարթում էր նրա վտիս մարմինը:

— Նուր, — ասաց նա յու-ն ու հնչելով:

— Սպասիր մի քիչ, — ասաց քարտուղարը, և գրիչը նրա ձեռքին սկսեց շարժվել ավելի արագ: Գրեց վերջացրեց թուղթը և մյուս թղթերի հետ ծալեց տվեց աշակերտին:— Ահա տար, որ էլի զալու լինես, հարցրու էլի քանի կողոն հարկավոր կլինի:

Աշակերտը դուրս գնաց, զլիարկը փողոցում ծածկելով:

— Դե՛հ, Պատրիկ, պարապ մի նստի, — ասաց քարտուղարն ակնոցն ուղղելով և նոր գործի պատրաստվելով:— Նյուր չունենք, մի բան գրիր ձեռաց:

— Տրամադրություն չունեմ, — ասաց Պատրիկյանը մելամադորեն:

— Ես հեստիկ եմ, որ խեղդվում եմ, ա՛յ, տրամադրությունից:

— Դու մեքենա ես դարձել:

— Շատ մի՛ խոսիր, գրիր, հոգիս դուրս է զալիս մենակ: Գիշերն էլ մինչև ժամը երկուսը տպարանումն եմ անցկացրել, որովհետև սրբագրիչը հիվանդացել է: Ես վախենում եմ վաղը չէ մյուս օրը ցրիչի դեր էլ կատարեմ:

— Ո՞ւր է խմբագիրը, ինչո՞ւ չի օգնում:

— Գնացել է փող ճարելու, որովհետև տպարանատերը սպառնացել է, որ եթե այսօր փող շստանա, համարը բաց չի թողնի: Գրաշարներն էլ մյուս կողմից են փող պահանջում: Հետո՝ փոստը, հեռագիրը, տանտերը — ո՞ր մեկն ասեմ: Էգուց-էսօր բաժանորդագրություն ենք բանալու, թերթը պետք է կանոնավոր հրատարակենք, որ բաժանորդները չիրտնեն, և հանկարծ— այսպիսի խայտառակություն... Գրիր, գրիր, խոսելու ժամանակ չէ:

— Ի՞նչ գրեմ:

— Ինչ ուզում ես: Ուզում ես՝ լուսնի մասին, ուզում ես՝ աստղերի, միայն թե թերթը լցնենք:

Պատրիկյանը դանդաղորեն մի քանի թերթ թուղթ քաշեց առաջը, գրիչը թաթախեց թանաքամանի մեջ, կարծ ժամանակ մտածեց և գրեց վերնագիրը. «Երեք ամիս, և հինգ օրինակ միայն», տակն էլ զիծ քաշեց: Այստեղ կանգ առավ, ճակատը շից և, երկար մտածելուց հետո, սկսեց.

«Այս օրերիս պատահեցի մեր սկսնակ գրողներից մեկին, որի համար կրիտիկան կամ այն, ինչ որ մեզնում կրիտիկա է անվանվում, միաբերան վկայել է, որ ձիրքից գուրկ չէ: Նա զանգատվեց ինձ, թե ահազին նեղություններով հրատարակված իր մի գրքից երեք ամսվա ընթացքում վաճառվել է հինգ (հարյուր չկարծեք) հատ միայն, իսկ մյուսից՝ ոչ մի օրինակ: Այս տիսուր իրողությունը շատ լավ ծանրաշափ կարող է լինել, ցույց տալու համար մեր հասարակության ընթերցասիրության չափը և, միևնույն ժամանակ, շատ դառն մտածմունքների առիթ է տալիս մեր գրականության ապագայի մասին: Մեր հասարակությունը...»

Պատրիկյանը նորից կանգ առավ, մտածեց, մտածեց, հետո զրիչը վար դրեց և ասաց.

— Այստեղ ոչինչ չի կարելի գրել. մատներիս ծայրերը փետացան:

— Տո՛, զրի է՛,— բղավեց քարտուղարը, որի զրիչը շարունակում էր արագ շարժվել թողթի վրա:— Վաղուց է՛ այդքան քնքշացել ես: Կարծես թե քո հավաքունը սրանից տաք լինի, անունն էլ սենյակ ես դրել: Գրի ր:

Պատրիկյանը սառած ձեռքերը շփեց իրար, բերնի գոլորշիով տաքացրեց մատների ծայրերը, նորից առավ զրիչը, զիծ քաշեց «Մեր հասարակության» բառերի վրա և շարունակեց.

«Ճիշտ է, չի կարելի պնդել, թե մեր հասարակությունն ընթերցաւը չէ, բայց...»

— Կարելի՞ է մտնել,— լսվեց մի ուժեղ բարիտոն:

Պատրիկյանը և քարտուղարը միաժամանակ բարձրացրին գլուխները և նայեցին դեպի նախասենյակի դուռը: Այստեղ կանգած էր մի թիկնավետ երիտասարդ, բեղերն ու մորուքը սափրած, թանկագին մուշտակով և պլայան ցիլինդրով:

— Խնդրեմ,— մեքենայաբար արտասանեց քարտուղարը:

Այցելուն մտավ խիստ անձնավստահ քայլերով, ցիլինդրը վերցրեց և ներկայացրեց իրեն.

— Կայսերական թատրոնների երգիչ Զափինյան: Երևի գիտեք, որ ես զաստրողով հրավիրված եմ այստեղի արքունական թատրոնում երգելու:

— Ա՛յս, ինչպես չէ,— արտասանեց քարտուղարը, մեքենայաբար վեր կենալով տեղից և ակամա հարգանքով սեղմելով երգչի ձեռքը:— Խնդրեմ նստեք:

Զափինյանը նախքան նստելը ետ արեց մուշտակի կոճակները, կուրծքը բաց արեց, ասելով՝ «Ուժ, շատ շոգ է», ցիլինդրը զլիմիվայր դրեց զրասեղանի վրա, կաշու թանկագին ձեռնոցը ձգեց ցիլինդրի մեջ և ապա թե նստեց քարտուղարի մոտ բերած աթոռի վրա: Հետո տեսնելով, որ զրասեղանը ծածկված է փոշով, ցիլինդրի տակ մի լրազիր դրեց:

— Խմբագիրն այստեղ չէ՞,— հարցրեց թաշկինակով սրբելով ձակատը:

— Դժբախտաբար ոչ,— պատասխանեց քարտուղարը ստրկական-հարգական ժայխոտ և ակամա ուշադրություն դարձրեց երգչի կարմիր ատլասի փողկապի վրա հուրիբատին տվող ադամանդին: Նստեց նորից և չէր իմանում ինչպես անի, որ այցելուի աշքից ծածկի իր կեղտոտ, ձմրթված մանժետները:

— Իբրև հայ երգիչ, իմ բարոյական պարտքս համարեցի այցելել ձեր խմբագրատուն,— ասաց Զափինյանը:— Երևի գիտեք, որ ես ձայնս մշակել եմ Խտալիայում, որտեղից, սրանից վեց տարի առաջ, ինձ հրավիրեցին Օդեսա: Երկրորդ տարին երգեցի Իրկուտսկում, հետո մի-մի սեղոն էլ երգել եմ Խարկով, Կիև, Սոսկվա, իսկ անցյալ սեղոնին երգում էի Պետերբուրգում: Այժմ ինձ հրավիրել են Թիֆլիս: Թիֆլիսը երաժշտական քաղաք է և, կարծում եմ, կգնահատի ինձ ինչպես հարկն է: Ներեցեք, դուք ստանու՞մ եք մայրաքաղաքի թերթերը:

— Ինչպե՞ս չէ:

— Ուրեմն անշուշտ կարդացած կլինեք իմ մասին գրած ռեցենզիաները: Ամենքը միաբերան հիացած են: Մի քանի օտարատյաց թերթեր միայն, ինչպես «Հովոե վրեմյա»-ն և «Свет»-ը, աշխատում էին ինձ գլորել, որովհետև իմացել էին, որ հայ եմ, բայց չաջողվեց: Ի՞նչ նշանակություն ունի ես հայ եմ թե ոուս. ես միայն երգիչ եմ. կարող եմ այսօր հայերեն երգել, վաղը՝ ոուսերեն, մյուս օրը՝ իտալերեն: Այդպես չէ՞:

— Իհարկե:

— Ճիշտ է, աֆիշների վրա *Ժայինով* եմ գրվում, բայց այդ ոչ թե նրա համար, որ ուզում եմ ինձ ոուս ցույց տալ, այլապես կգրվեի Խվանով կամ Սիդորով, այլ նրա համար միայն, որ Զափինյան ազգանունը, ինչպես ո գրես— ոուսերեն— **Դյանինահ?** ոուսերեն ոչ զ կա, ոչ փ: Թե չէ, հայերեն միշտ Զափինյան եմ գրվում և երբեք էլ չեմ ծածկում, որ հայ եմ: Ես ձեզ մի ուրիշ բան ասեմ,— շարունակեց շատախոս երգիչ,— Օդեսայի անտրայինյորս փորձեց ինձ նոր հրավիրած ժամանակ աֆիշի վրա ազգանուն գրել, *Ժայինի*, բայց ես շատ քաղաքավարի կերպով հասկացրի նրան, որ ոչ մի պայմանով թույլ չեմ տա իտալացի մկրտելու ինձ, չնայելով, որ իտալացի երգիչների անունն առհասարակ շատ հարգի է Ռուսաստանում: Թե չէ, որ ուզենայի դավաճանել ազգիս և հավատիս, ավելի լավ կանեի և ավելի շահավետ կլիներ գրվեի *Ժայինի*, բան թե *Ժայինով*: Այնպես չէ՞:

— Իհարկե,— նորից համաձայնեց քարտուղարը:

Երգիչը խոսում էր դեռ շատ երկար և բացառապես իր մասին: Նրա ձայնը հնչում էր առողջ և ինքնավստահ: «Ե՞րբ պիտի վերջացնի ու կորչի»,— մտածում էր քարտուղարը, սակայն առանց դժգոհության որևէ նշան ցույց տալու: Ըստհակառակը, շարունակում էր լուր լսել նրան նույն ստրկական-հարգական ժպիտը դեմքին:

— Ինչեւցե,— վերջապես վերջ տվեց իր շատախոսությանը երգիչը և վեր կացավ:— Ես ձեզ շխանգարեմ: Իմ խոնարի հարգանքներս պարոն խմբագրին:— Այս խոսքերի հետ երգիչը ծոցից հանեց իր այցետումը և դրեց քարտուղարի առջև:— Հույս ունեմ, որ նա, ինչպես և դուք, շնորհ կրերեք լսելու ինձ: Իմ առաջին դերյուտը լինելու է ամսույս տասիս: Երգելու եմ Օնեգինի պարտիան: Հետո դուրս կգամ «Մազեպա»-ի, «Կայազ Իգոր»-ի, «Կապեց Կալաշնիկով»-ի, «Յարսկայա նեվեստա»-ի, «Ժիզն զա ցարյա»-ի, «Ռուսան և Լյուդմիլա»-ի, «Ռուսալկա»-ի և ուրիշ օպերաների մեջ: Ցտեսություն:

Զափինյանն ամուր և երկար սեղմեց քարտուղարի ձեռքը, թեթևակի գլուխ տվեց մինչև այժմ գրքասեղանի ծայրին կույ եկած Պատրիկյանին, ցիկնդրը ծածկեց և դուրս գնաց նույնպիսի քայլերով, ինչպես որ մտավ, հատակը թրիկորիկացմելով իր պլան կոշիկների կանացի բարձր ու բարակ կրունկներով:

Քարտուղարը մինչև դուռը ճանապարհ դրեց նրան և, եթե վերադարձավ, ձեռքերի ափերը խփեց իրար և բացականչեց ծայր աստիճան ապշած:

— Փա՛հ... Տեսա՞ր, Պատրիկ: Գիտե՞ս ով էր: Երեկ-մեկել օրվա քեկես ուսող տիրացուն էր, է՛... Նո՞ր հիշեցի, Պատրիկ ջա՞ն, նոր: Խմբագիրը պատմում է, թե երեսփոխական արարողությունների մասին որ հայտարարություն էր բերում, չէր համարձակվում դրան շեմքից արաջ գալ, իսկ հիմա... իր բարոյական պարտքն է համարել այցելություն տալու խմբագրությանը:

Ցիլինդրի տակ լրագիր դրեց, որ չփոշուտվի: Տեսա՞ր նրա փողկապի արամանդը, մուշտակը: Մենք այստեղ ցրտից կաղկանձում ենք, իսկ նա քրտինքն էր սրբում... Գնացել վարժապետ և գրող ես դառել, վայ, գրողը տանի քեզ, Պատրիկ ջան, գրո՞ղը... ինձ էլ քեզ հետ,— ավելացրեց քարտուղարը և գնաց նստեց իր տեղը:

— Դու ինձ այս ասա, հիմա լուրը կգրես, չէ՞,— հարցրեց Պատրիկյանը հեզնորեն ժպտալով:

Քարտուղարը պատասխանի տեղ ձեռքերը տարածեց խաչելության պես, ուսերը վեր քաշեց կոմիկական տարակուսանքով, կարճ ժամանակ մտախոհության մեջ ընկավ, հետո հանկարծ նայեց ծոցի ժամացույցին և բացականչեց ոչ այնքան զայրացած, որքան զարմացած.

— Ինչքան էլ ժամանակ խլեց անիծածը... Իսկ տպարանում նյութ չկա: Գրիր, գրիր: Պատրիկ ջան, մինչև որ տեսնենք ինչ է դուրս գալիս այս էշի մարտիրոսությունից:

— «Մանի՞ր, մանի՞ր, ի՞մ ճախարակ!...», — արտասանեց Պատրիկյանը, առավ գրիշը և պատրաստվեց շարունակել հոդվածն անսիրտ և դառնացած, ինքն էլ չիմանալով՝ թե ինչի դեմ:

Իսկ այդ միջոցի քարտուղարն արդեն գրում էր իր մանր ու փութկոտ գրերով. «Մեր հայրենակից երգիչ Զափինյանը (թեմական ազգանունը Ժապինով) զաստրոլով հրավիրված երգելու Թիֆլիսի արքունական օպերային թատրոնում: Խտախայում իր արվեստը կատարելագործելուց հետո, նա վերջին վեց տարվա ընթացքում երգել է Ռուսաստանի զանազան քաղաքներում, ի միջի այլոց՝ Սոսկվայում և Պետերբուրգում, ուր, տեղական թերթերի վկայությամբ, մեծ հաջողություն է ունեցել: Թիֆլիսում նա առաջին անգամ թեմ է ելնելու ամսույ 10-ին Չայկովսկու «Եվգենի Օնեգին» օպերայի մեջ, Օնեգինի դերում»:

Նա ուզում էր մի քանի խոսք էլ ավելացնել, հասարակության ուշադրությունը հրավիրելով հայ տաղանդի վրա, բայց հիշելով թե անցյալում ինչ է եղել նա, վախեցավ, որ նրան ճանաչող ընթերցողները ծաղրի ենթարկեն թերթը, ուստի բավական համարեց գրածը և մի կողմ դրեց: Հետո նայեց Պատրիկյանին և տեսնելով, որ նա գրում է շատ դանդաղ և անդադար գլուխը քորելով, ասաց.

— Պատրիկ ջան, շո՞ւտ արա, թե չէ, իրես որտեղ որ է՝ կգա պստիկ հոգեառս և նյութ կպահանջի:

Մտավ էքսպեդիտորը՝ պոստից բերած մի կույտ լրագրեր և նամակներ ձեռքին: Քարտուղարն ամենից առաջ վրա ընկավ նամակներին և սկսեց աշքի անցկացնել: Այնքան վարժվել էր, որ մի քանի տող սկզբից, մի քանի տող մեջտեղից և մի քանի տող վերջից կարդալուց հետո հասկանում էր ամբողջ նամակի բովանդակությունը և իսկովն էլ վճռում՝ կարելի՞ էր տպել, թե ոչ:

— Վայ, այս անիծածները կարծես խոսքը մեկ են արել, որ գրեն քահանաների, տիրացուների և հոգաբարձուների մասին,— բացականչեց նա մի քանի նամակներ աշքի անցկացնելուց հետո:— Քահանա և տիրացու, տիրացու և հոգաբարձու, հոգաբարձու և տիրացու... Կարծես թե էլ ուրիշ բան չկա գելու, ես ձեր...

Եվ զայրացած քարտուղարի բերանից ակամայից թռան ինտելիգենտ մարդուն անվայել մի քանի հայինյական խոսքեր քահանաներից, տիրացուներից և հոգաբարձուներից դուրս ուրիշ նյութ չգտնող զավառական թղթակիցների հասցեին: Նա վերցրեց այդ նամակները և ուզում էր մեկեն պատու ու ձգել գրասեղանի տակ դրած զամբյուլը, բայց հիշելով, որ տպարանում նյութ չկա, մի կողմ դրեց: Նույն կարգով շարունակեց աշքի անցկացնել մնացած նամակները և, ինչպես երևում

Էր, այդ նամակներն էլ բանի պետք չէին, որովհետև նա իր երկայն ու չոր մատներով ջղայնորեն ոլորում ու փետրում էր ցանցառ բեղի ծայրերը: Այնուհետև, երբ նամակներն աշքի անցկացրեց պլծավ, խոնարհվեց գրասեղանի վրա և սկսեց ուղղել ամենից առաջ այն նամակները, որոնք թիւ թե շատ հասարակական նշանակություն ունեին: Անխնայորեն ջնջում էր ահազին պարբերություններ, երբեմն ամբողջ երեսները և տեղը գրում մի քանի միայն ջնջում, փոխում կամ ավելացնում էր այս կամ այն բառը կամ տառը, պեղանտի նախանձախնդրությամբ և համառությամբ պահպանելով լրագրի ուղղագրությունը, որի ստեղծողն ինքն էր:

Մինչդեռ Պատրիկյանը, սուս ու փուս նստած գրասեղանի ծայրին, շարունակում էր գրել իր հողվածը, այլս ուշադրություն չդարձնելով սենյակում տիրող ցրտին: Մի ժամից հողվածն արդեն պատրաստ էր: Նա գրած թերթերը դարսեց իրար վրա ըստ թվահամարների, դրեց քարտուղարի առջև և վեր կացավ:

— Ի՞նչ, դու գնո՞ւմ ես,— հարցրեց քարտուղարը, գլուխը բարձրացնելով և նայելով նրան պլպլան ակնոցի միջից:

— Հա: Ես բոլորովին սառեցի այստեղ: Գնամ տեսնեմ ի՞նչ եմ անում: Այսօր բան չեմ առել բերանս, թե էլ չեմ խմել: Տես այդ հողվածը,— անսիրտ եմ գրել,— թե բանի նման է տպիր, թե չէ՝ զամբյուղը զցիր: Ցտեսություն:

Եվ Պատրիկյանը դիմեց դեպի դուռը, մի բոպե կանգ առավ նախասենյակում ինչ-որ անվճռականության մեջ, մերենայաբար թափ տալով ձեռքին բռնած զլխարկը, հետո կամաց ետ դարձավ և ասաց ավելի ևս կամաց, կարծես վախենալով, որ ուրիշը կարող է լսել:

— Չե՞ս կարող ինձ մի հինգ ոռութիւն փոխ տալ:

— Հինգ ոռութիւն՝,— բացականչեց քարտուղարը գլուխն արագորեն բարձրացնելով:

— Հա, խնդրում եմ: Սենյակիս վարձը պետք է տամ: Թե չտամ, դուրս են անում:

— Այս բոպեիս, հինգ ոռութիւն ի՞նչ է որ,— ասաց քարտուղարը, շտապով հանեց իր մաշված-ջարդված պորտմանեն, բաց արեց, միջի բոլոր փողը— սև ու սպիտակ դրամներ— թափեց սեղանի վրա ու սկսեց համրել, դրամները մեկմեկ քաշելով մի կողմ՝ 10, 20, 35, 50, 58, 60, 62 կոպեկ: Ահա իմ ունեցած ամբողջ կապիտալը: Թե որ սրանից 5 ոռութիւն դուրս գա, վերցրու տար տանտիրոջդ աչքը կոխիր: Հինգ ամիս է՝ ոռձիկ չեմ ստացել, կհավատա՞ս, թե չէ:

Մի բոպե Պատրիկյանը լուս նայում էր քարտուղարի աչքերին:

— Բաս ինչո՞վ ես ապրում,— հարցրեց:

— Դո՞ւ ի ինչով ես ապրում,— եղավ քարտուղարի պատասխանը:

Պատրիկյանը ձեռքով հուսահատական մի շարժում արավ, զլխարկը ոչ թե ծածկեց, այլ ծածկելիս ուղղակի խփեց զլխին և դուրս գնաց: